

СТАТТІ

УДК 78.071

DOI 10.32782/2224-0926-2022-1-43-1

Уляна Граб

докторка мистецтвознавства,
професорка кафедри музичної медієвістики та україністики,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-1352-1951>

**«ШЛЯХЕТНА РІЗЬБА І ТО ІЗ БІЛОГО МАРМУРУ...»: М. ЛЕОНТОВИЧ
В ЕПІСТОЛЯРІЙ М. АНТОНОВИЧА**

Досліджується епістолярій М. Антоновича, який знаходиться в архіві Інституту церковної музики Українського Католицького університету у Львові. Зокрема, зосереджено увагу на постаті українського композитора М. Леонтовича, виокремлюються спостереження над його творчим методом, акцентуються проблеми взаємовпливів народної і церковної музики. На основі цікавих спостережень М. Антоновича висловлюється гіпотеза про сакральний вимір звучання відомої обробки М. Леонтовича «Щедрик», який творить музична складова частина твору.

Ключові слова: М. Антонович, П. Маценко, М. Леонтович, народна музика, церковна музика, Щедрик.

Архів Мирослава Антоновича – українського музиколога, диригента відомого у світі «Візантійського хору», став матеріальною передумовою реконструкції важливої частини української музичної культури, пов'язаною з еміграцією після Другої світової війни. Особливий інтерес представляють його еґо-документи – зокрема, епістолярій з українськими (184 адресати) та іншомовними (близько 100 адресатів) кореспондентами, який для дослідників є назвичайно потужним джерелом пізнання нашої минувшини повоєнного часу. Особливо слід виділити листування з українськими музикологами діаспори – Василем Витвицьким, Зиновієм Лиськом, Аристидом Вирстою, Павлом Маценком, українськими співаками – Левком Рейнаровичем, Мирославом Скала-Старицьким, диригентами та композиторами – Андрієм Гнатишиним, Іваном Вовком – наукова інтерпретація якого дає можливість глибше зрозуміти (сконструювати) той складний контекст, у якому відбувалася їх наукова й культурно-мистецька праця і відтак осмислити й оцінити їхній музикологічний і виконавський доробок.

Важливо, що епістолярій містить неpubлічну частину наукової праці, яка, при герменевничному підході до її вивчення, часто складає не менш важливу частину, ніж наукова публікація. Якщо остання засвідчує факт, що відбувся, епістолярій демонструє процес народження наукових ідей, гіпотез, думок, оформлення їх у цілісну систему у сплетінні особистих, наукових, суспільних, політичних і мистецьких ліній. Деякі важливі

міркування згодом знайшли своє продовження у працях М. Антоновича – про С. Людкевича¹ [9], О. Кошиця² [3], про Д. Котка і його працю з хором³ [2], деякі так і залишилися на сторінках листів – думки про дискусійну монографію А. Рудницького «Українська музика: історично-критичний огляд», історія відродження журналу *Українська музика* на еміграції⁴ [11] чи окремі міркування про творчість Миколи Леонтовича та ін.

На постаті останнього на сторінках листування М. Антоновича з музикологом Павлом Маценком буде зосереджено нашу увагу. Ці листи датуються першою половиною 50-х років, коли Антонович лише розпочав свою працю в Голландії. Це були роки, коли він успішно захищає свою дисертацію і розпочинає наукову працю в напрямку дослідження як української церковної музики, так і західноєвропейського музичного ренесансу. Водночас його цікавила проблема багатоголосся в українських народних піснях, і одноіменна праця стала однією з перших друкованих праць Антоновича у Голландії⁵. Працюючи з хором, Антонович сам здійснює обробки народних пісень, і проблема авторської інтерпретації народної пісні, зокрема у творах Леонтовича, його дуже цікавить. Вперше враження від музики Леонтовича, його обробки «На городі качки пливуть», почутої у 30-х роках на концерті хорів у його рідному місті Долині, надзвичайне:

«Враження на слухачів (і на мене) було величезне. До тепер чую виразно жартівливі діялоги різних голосових груп, при чому інтонаційне багатство народного виконання, з його гумором, голосовими тінюваннями, щирістю вислову і т. п. доповнювали й збагачували мистецтво Леонтовичевої обробки пісні»⁶ [5].

Антонович шукав збірники українських народних пісень, щоб порівняти їх з обробками Леонтовича і глибше зрозуміти його творчий метод, але майже повна відсутність необхідних матеріалів не дала змоги йому цього здійснити.

«В ньому була сила, – писав він про Леонтовича, – але вона, як це часто в нашому житті, культурі і історії бувало, обірвалась там, де властиво починається справжній льот непереможних»⁷ [7, Арк. 2].

У той час Антонович починає збирати матеріал до своєї книги про Кошиця, і у листах проводить цікаві паралелі між ним та Леонтовичем:

«І ось тут я б майже протиставив Кошиця з Леонтовичем і сказав: коли Леонтович прегарно розгортає народний матеріал і досягає вершин мистецтва у найбільш розбудованих піснях, то Кошиць прямо неперевершений саме у «одно-строфних» піснях хоча б

¹ Антонович М. Станислав Людкевич – композитор, музиколог. Дзвони. Ч. 115. Рим, 1980. 68 с. Передрук: Антонович Мирослав. Станислав Людкевич: композитор, музиколог. Львів : Спілка композиторів України, 1999. 59 с.; Антонович Мирослав. Станислав Людкевич: композитор, музиколог. Львів : Veritas, 2007. 64 с.

² Антонович М. Кошиць Олександр Антонович – композитор церковної музики і диригент. Вінніпег, 1975. 96 с.

³ Антонович М. Дмитро Котко в Малій Духовній семінарії у Львові. Дмитро Котко та його хори. Статті, рецензії, спогади, документи. Дрогобич : «Відродження», 2000. С. 64–72

⁴ Див.: Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2019. Серія «Історія української музики: дослідження». Вип. 27. 456 с.

⁵ Антонович М. Багатоголосся українських народних пісень. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1996. Том ССХХХІІ: Праці Музикознавчої комісії. С. 197–207

⁶ Антонович М. Лист до П. Маценка від 17 лютого 1980 року. *Архів М. Антоновича*. [Листування]. Арк. 2. Машинописний оригінал.

⁷ Антонович М. Лист до П. Маценка від 8 березня 1955 року. Утрехт. Архів *Осередку Української культури і Освіти у Вінніпезі*. Фонд П. Маценка. Арк. 2. Машинописний оригінал.

таких як «Нечай», «Женці», деякі чумацькі і т. п. Іншими словами: Леонтович геніальний, коли віддалюється від етнографізму, Кошиць коли зближується до народного «взору», до зразків народного багатоголосся»⁸ [6].

Як фахівець з літургійної музики, Антонович цікавився проблемою взаємовпливів народної і церковної музики, констатуючи у своїх дослідженнях певні паралелі: подібність мелодичних поспівок і каденцій, часті закінчення на домінанті тощо. У статті «Псалом «На ріках Вавилонських» в українській церковній практиці» Антонович досліджує псалом, який співається під час Утрени трьох останніх тижнів перед Великим постом і є дуже поширеним у літургійній практиці. Він аналізує варіанти мелодій псалму, використовуючи різні джерела. Так, початок центрального розділу в Ірмолої 1700 року складається «з двох однакових мотивів, які нагадують давню українську новорічну пісню Щедрик». З цього можна зробити висновок, що мелодія псалму з львівського Ірмолою 1700 року пройшла шлях перетворення давньої літургійної мелодії в народному стилі. [...] Також і в подальшому в різних джерелах бачимо то наближення до народної мелодики, то виразну тенденцію до збереження літургійного характеру мелодики»⁹ [8, с. 59].

⁸ Антонович М. Лист до П. Маценка від 3 лютого 1954 року. Архів М. Антоновича. [Листування]. Арк. 1. Авторизована машинописна копія.

⁹ М. Антонович. Псалм «На ріках Вавилонських» в українській церковній практиці. *Musica sacra* : збірник статей з історії української церковної музики. Львів 1997. С. 59.

«Щедрик» Леонтовича – то признаюсь – мені стала перед очима якась шляхетна різьба і то із білого мармуру – (обов'язково із білого!)»¹³ [5, арк 1 зв.].

І тут напрошується таке міркування: справді, чи можемо ми заперечити, що в момент кульмінації Щедрика відчуваємо емоційний «вертикальний злет» до «тверді небесної», і не текст, а саме музична складова частина, у якій поєдналися у єдиний наростаючий емоційний хвилі чотириголосний склад голосів, їх тембральна барва і регістрове звучання, дають нам особливе відчуття цього сакрального простору? (згадуючи києво-печерські піснеспіви «На ріках вавилонських» та «Блажен муж», Маценко пише 1956 року у листі до Антоновича: Тепер залучую Вам дві речі, творчість монахів Києво-Печерської лаври. Так той спів уложився в пам'яті з поколінь наших батьків святої Лаври. Я сам чув не один раз їхній спів в печерах Св. Антонія і в головній катедрі Лаври Успіння Божої Матері. Не можу й тепер спокійно згадати їх спів, їх надзвичайне відчуття української стихії (бо – вони й були відбиткою її), «мурашки бігають по спині»... Склад хору: 1-й і 2-й тенор, альт /хлопчики-канонархи із дзвінками голосами/ та бас, що поділюється при потребі на два. Отже, це є природня гармонізація нашого народу¹⁴). Щоб потім знову опуститися до звичного, земного, мирського, і у тексті – «в тебе жінка чорноброва, хоч не гроші то полова», і у музиці – витриманий органний пункт, морморандо, повернення до одноголосного викладу обрядової поспівки... Як відзначають дослідники семантичні особливості православного храму, у вертикальній площині храм являє собою образ видимого світу, верхні його частини символізують атмосферне небо, а купол є втіленням «тверді небесної». Нижній простір храму окреслює те, що є земним буттям. Як влучно написав О. Кошиць у своїй праці *Про українську пісню й музику*: «в процесі змішування двох ідей-світоглядів старе сплелось з новим в дивному вигляді (...) і врешті вийшла християнізація поганства і українізація християнства»¹⁵ [14, с. 9].

Відомо, що Леонтович походив з одного з найдавніших священицьких родів Вінниччини, він сам отримав духовну освіту у Кам'янець-Подільській семінарії, у якій вчилися і його дід, і батько, і пізніше брат Олександр. У семінарії Леонтович керував архієрейським хором і в останні роки був визнаним регентом хору семінаристів.

Глибока релігійність, відчуття особливої одухотвореної атмосфери літургійного дійства і безумовне знання церковної співочої практики ввібрав і засвоїв Леонтович ще з дитинства і продовжив у своїй вчительській діяльності, з 1901 навчаючи церковному співу у Тиврівському духовному училищі, з 1902 – у Вінницькій церковно-вчительській школі та ін. 1904 отримує Свідоцтво на звання регента церковних хорів і з жовтня 1908 року викладає спів в Тульчинській жіночій єпархіальній школі, в спеціальному закритому навчальному закладі для дітей священиків. Якраз у той період його життя і з'являється перша версія обробки «Щедрика» – 1901 (за іншими даними – 1914 року).

Н. Костюк, дослідниця української богослужбової творчості, пише про тенденцію періоду кінця XIX – першої третини XX ст., коли давні монодійні елементи входять у музичну творчість «як пізнавані абстракти», як фактор протидії тотальній десакралізації мистецтва, і таким чином композитори зберігали національні прояви сакральності, «сприяли «зрощенню» образу національного і релігійно-сакрального у повсякденній свідомості»¹⁶ [13, с. 442].

¹³ Антонович М. Лист до П. Маценка від 25 листопада 1953 року. Утрехт. Архів *Осереду Української культури і Освіти у Вінніпезі*. Фонд П. Маценка. Том 2. Арк. 1 зв. Автограф.

¹⁴ Маценко П. Лист до М. Антоновича, 26 жовтня 1954 року, Вінніпег // Архів М. Антоновича. [Листування]. Арк. 1. Машинописний оригінал.

¹⁵ О. Кошиць. *Про українську пісню й музику*. Київ: Музична Україна 1993. С. 9.

¹⁶ Н. Костюк. *Українська богослужбова музична культура 1801–1916 років*. Київ, 2018. С. 442.

Кожен з них – а йдеться передовсім про Лисенка, Леонтовича і Стеценка – втілював їх у своїй творчості, виходячи з власного досвіду, у Леонтовича «наближення до ідеалу шукалося в можливості впровадження поспівкової техніки в народнописенне річище»¹⁷ [13, с. 443].

Не дивно, що на мелодію «Щедрика» був покладений церковний текст, і так з'явилася колядка «Ой на ріці на Ордані», яка була записана 1916 року вчителем співу з Тульчина Ф. Лотоцьким і була поширена на Поділлі. У виданні хорових творів композитора під редакцією музикознавиці Валентини Кузик вміщено також і цей варіант. Цікаво, що К. Стеценко теж має у своєму доробку колядку «Ой на ріці на Ордані», яка у своїй основі має характерну «щедриківську» трихордову поспівку. Спочатку мажорний лад дещо змінює її характер, але на початку середнього розділу звучить у мінорі – і повністю співпадає з темою «Щедрика» Леонтовича. Його колядка була опублікована в збірнику «Українські колядки і щедрівки», у третьому їх десятку 1907–1909 року, і Леонтович міг її знати, оскільки був знайомий з творами Стеценка, а пізніше і з композитором особисто.

Валентина Кузик, досліджуючи «Щедрик» М. Леонтовича, створила його графічне зображення у вигляді українського орнаментального символу квітки життя, значення якої дослідниця розширює до символу солярної квітки-розетки, який існує у багатьох культурах, а у сакральному вимірі означає первісний символ душі. Візуально його втілює вітраж-квітка північного portalу собору Паризької Богоматері. А згідно з правилами нумерології, як стверджує В. Кузик, якщо сумувати виокремлені тематичні зерна «Щедрика», отримаємо в сумі цифру 73, при перерахуванні якої залишається цифра 1 як символ Бога¹⁸. Отож у цьому напрямку дослідження «Щедрика», який, зокрема, інспірували і міркування про М. Антоновича про творчість Леонтовича, нас ще можуть чекати цікаві знахідки.

Uliana Hrab. “Noble carving from white marble...”: M. Leontovych in the epistolary of M. Antonovych

The article studies the epistolary of M. Antonovych kept in the archive of the Institute of Church Music of the Ukrainian Catholic University in Lviv. In particular, attention is focused on the figure of the Ukrainian composer M. Leontovych, observations on his creative method are singled out, and problems of mutual influences of folk and church music are emphasized. By relying on interesting remarks of M. Antonovych, the author expresses a hypothesis about the sacred dimension of the sound of M. Leontovych's well-known adaptation “Shchedryk”, which is created by the musical component of the piece.

Key words: M. Antonovych, P. Matsenko, M. Leontovych, folk music, church music, Shchedryk.

Література

1. Антонович М. Багатоголосся українських народних пісень. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1996. Том ССХХХІІ: Праці Музикознавчої комісії. С. 197–207.
2. Антонович М. Дмитро Котко в Малій Духовній семінарії у Львові. *Дмитро Котко та його хори*. Статті, рецензії, спогади, документи. Дрогобич : «Відродження», 2000. С. 64–72.
3. Антонович М. Кошиць Олександр Антонович – композитор церковної музики і диригент. Вінніпег, 1975. 96 с.
4. Антонович М. Лист до П. Маценка від 17 лютого 1980 року. *Архів М. Антоновича*. [Листування]. Арк. 2. Машинописний оригінал.

¹⁷ Там само. С. 443.

¹⁸ В. Кузик. «Щедрик» / «Shchedryk» / Good (New Year's) Wishes aka «Carol of the Bells» Миколи Леонтовича. URL: <http://leontovychmuseum.org.ua/the-cultural-code-of-shchedrik/> (дата звернення: 2.02.2022).

5. Антонович М. Лист до П. Маценка від 25 листопада 1953 року. Утрехт. Архів *Осередку Української культури і Освіти у Вінніпезі*. Фонд П. Маценка. Том 2. Арк. 1 зв. Автограф.
6. Антонович М. Лист до П. Маценка від 3 лютого 1954 року. *Архів М. Антоновича*. [Листування]. Арк. 1. Авторизована машинописна копія.
7. Антонович М. Лист до П. Маценка від 8 березня 1955 року. Утрехт. Архів *Осередку Української культури і Освіти у Вінніпезі*. Фонд П. Маценка. Арк. 2. Машинописний оригінал.
8. Антонович М. Псалм «На ріках Вавилонських» в українській церковній практиці. *Musica sacra* : збірник статей з історії української церковної музики. Львів, 1997. С. 59.
9. Антонович М. Станислав Людкевич – композитор, музиколог. Дзвони. Ч. 115. Рим, 1980. 68 с.
10. Граб У. Листування Мирослава Антоновича та Олекси Горбача. *Записки НТШ*. Львів, 2014. Т. CCLXVII: *Праці Музикознавчої комісії*. С. 327–342.
11. Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2019. Серія «Історія української музики: дослідження». Вип. 27. 456 с.
12. Грица С. Антиномія парадигми і жанру у фольклорі. *Фольклор у просторі та часі*. Тернопіль : Астон, 2000. С. 91–104.
13. Костюк Н. Українська богослужбова музична культура 1801–1916 років (науково-дидактичний, ужитково-співочий, концертно-виконавський і композиторський аспекти). Київ, 2018. 654 с.
14. Кошиць О. Про українську пісню й музику. Київ : Музична Україна, 1993. С. 9.
15. Кузик В. «Щедрик» / «Shchedryk» / Good (New Year's) Wishes aka «Carol of the Bells» Миколи Леонтовича. URL: <http://leontovychmuseum.org.ua/the-cultural-code-of-shchedrik/> (дата звернення: 2.02.2022).
16. Маценко П. Лист до М. Антоновича, 26 жовтня 1954 року, Вінніпег / Архів М. Антоновича. [Листування]. Арк. 1. Машинописний оригінал.

